

obsegu veljal samo deset dni, ker ga je razveljavil § 14. zakona o spremembi zakona o notranji upravi, ki je upostavil veljavnost člena 76. zak. o notranji upravi. Šele, ako bi državni svet o sodbi upravnega sodišča, s katero bi upravno sodišče zavrnilo tožbo a limine zaradi nepristojnosti, izrekel razveljavljenje, bi se moralo upravno sodišče imeti za pristojno. Toda iz članka vidimo nasprotno: upravno sodišče se je štelo za pristojno, državni svet pa je to potrdil.

Primer izpregleda zadržka zakonske vezi so torej naša oblastva doslej napačno reševala in v Slov. Pravniku objavljena sodba upravnega sodišča v Celju kljub potrditvi po državnem svetu »iz razlogov prve sodbe« ne more biti smernica za bodoče primere.

Avtonomna uprava Beneške Slovenije.

Dr. Henrik Tuma.

V Julijskih Predalпах med Tilmentom in Sočo je naseljeno od pamtiveka slovensko ljudstvo poljedelskih vasi. Le na južnih obronkih in proti furlanski nižini je sadna, vinogradna kultura, v višjih legah pa je glavni vir dohodkov živinoreja. Prebivalstvo Predalp je bilo ločeno po visokih Alpah brez vsakega stika na sever in vzhod, nakazano proti jugu in zahodu na furlansko nižino. Dokler novodobna Italija l. 1866. ni zasedla teh krajev, tudi stik s furlanskimi sosedi ni bil posebno živahen. Jezik benečanskih Slovencev je vsled tega dobro ohranjen, tisočletna kulturna in gospodarska zveza z videmsko deželo pa je označena z italijanskimi besedami, ki so se zarile v govorico.

Kakor Slovenci sploh, tudi beneški Slovenci nimajo še pisane lastne zgodovine. Kakor so zgodovinski viri na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem večinoma nemški urbarji in nemški kronisti, tako so za Beneško Slovenijo ohranjeni viri, ki imajo kot predmet zgodovino Rimljanov, Bizancev, Gotov, Longobardov, Frankov in Germanov. Glavni vir zgodovine Beneške Slovenije pa je kronika Pavla Diakona o Longobardih. Važna je njegova zgodovina za Slovence sploh. Longobardi so živeli v soseščini Slovencev in med njimi, vsled tega je tudi njih zgodovina prevažna za prvo slovensko sploh.

Iz zgodovine Pavla Diakona v zvezi z ostalimi kronikami in ohranjenimi dokumenti o furlanskih in benečanskih obci-

nah sklepamo, da so prebivalci furlanske nižine in Predalp od nekdanj imeli skoraj popolno avtonomijo.

Prve dokumente iz slovenske Beneške Slovenije o lastni sodni upravi imamo od 10. oktobra 1401. t. j. kazenska sodba zaradi uboja. Slovenci so torej že takrat imeli lastno domače sodišče visoke instance. Važna je ta letnica zaradi tega, ker sega še v dobo, ko so nad Furlanijo in Beneško Slovenijo vladali patrijarhi, kajti iz tega moramo sklepati, da so Slovenci imeli že od davna dobro urejeno sodno upravo. Listine o lastni avtonomni upravi za Beneško Slovenijo segajo potem daleč v novi vek, imamo zadnji zapisnik od 10. oktobra 1802. V miru pri Campoformio l. 1799. je Avstrija dobila Beneško, je po mimoidoči francoski vladi od l. 1805. do 1813. končno prevzela vladu l. 1816. ter jo držala do l. 1866. Beneška republika je bila vladala Beneško Slovenijo od l. 1419. pa do miru pri Campoformio. Pred Beneško republiko od XI. stoletja naprej so vladali patrijarhi, posebno od l. 1077., odkar so bili po vplivu nemškega cesarja imenovani večinoma patrijarhi germanskega plemstva s polno posvetno jurisdikcijo. Iz stare dobe nimamo druge zgodovine kakor mesta Ogleja po rimskih virih. Dežela sama naj bi bila pred Rimljani obljudena od Venetov, Ilirov, dasi za to hipotezo nimamo toliko podatkov, da bi si ustvarili podobo življenja furlanske nižine. Oglej je bil velik emporij rimske države na severovzhod. V III. in IV. stoletju po Kristu je štel baje do 600.000 prebivalcev ter so ga po številu prebivalstva stavili kot deveto med velikimi rimskimi mesti. Oglej je bila najvažnejša trdnjava rimskega imperija proti severovzhodu, obenem pa tudi največje tržišče za blago, ki je prihajalo z juga in Jadrana ter se prevažalo čez Ocro, t. j. današnji Kras preko Hrušice — ad Pyrum do Nauporta, t. j. Vrhnika, dočim so s severa prihajali lesni in kovinski izdelki. Velika cesta je vezala Oglej na vzhod s Trsatom, z Istro, odnosno Ligurijo ter na sever čez Predel »ad Silanos«, Pontebo in Križno Goro (Plöckenpass).

Izza rimskega časa je drugo važno mesto v Furlaniji Čedad, Civitas Austriae, Slovenci mesto imenujejo »Staro Mesto«. Že to ime na sebi bi kazalo, da so morali Slovenci biti s tem mestom v tesnih davnih stikih. Oglej so razrušili Huni l. 454., takrat je prebivalstvo Ogleja bežalo v velike gozdove, ki so pokrivali morsko pribrežje med Oglejem in Livenco ter na otoke in izsipe (lagune), ki so takrat bili bogato predloženi obali. Takrat so bili zasnovani tudi temelji Benetk. Gotovo je, da so se po odhodu Hunov ljudje

vračali polagoma iz svojih skrivališč in se naseljevali po nižini navzgor. Po navadni zgodovinski hipotezi bi se torej rimski koloni iz Ogleja naseljevali med staro ilirsko-venetsko prebivalstvo. Ako bi bila ta hipoteza količkaj vzdržljiva, je gotovo, da bi moral furlanski jezik kazati močne sledove iliro-venetskega porekla, pa jih ne, ter lahko rečemo, da filologi ne poznajo niti enega samega apelativa ilirskega ali venetskega jezika. Pač pa je v furlanščini vse požno slovenskih besedi, kar bi kazalo na sožitje Latincev in Slovencev. Druga hipoteza trdi, da so stari prebivalci, odnosno vsaj od IV. stoletja pred Kristom bili Kelti — Galci. Arheoloških sledov ni ali so le pičli in kažejo na čete, ki so taborile. Izkopnine pri Šempetru in Sv. Luciji kažejo po prof. Marchesettiju na Ilire - Venete. Zgodovinar Kandler izključuje Kelte docela. Romanski filologi sicer vzdržujejo keltsko naseljevanje ter se sklicujejo na krajevna imena na: *acco*, *ico*, ki pa so vsa očitno slovenska. Po krajevnih imenih in raznih spisih po občinskih arhivih in kronikah se po drugi strani da brez prisiljenja ugotoviti, da so še izza časa Rimljanov naprej po furlanski ravnini nepretrgano stanovali Sloveni ter se je dežela polagoma romanizirala od juga proti severu do pod obronkov Predalp.

Kar je za nas posebno važno, so dokumentarični dokazi, da je po vsej Furlaniji takoj, ko pridemo do prvih vesti, veljala posebna vrsta uprave, to so soseske in sosednje, furlanski vicinie. Institucija sosedstva, latinske *vicinus*, *vecinus*, nemški *Nachbar*, francoski *voisin* je sicer znana po vsej srednji Evropi, vendar nikjer drugod kakor v Furlaniji in Beneški Sloveniji soseske ne kažejo tako svojo organizacijo. Nemška beseda *Nachbar* pomeni človeka, ki stane blizu mene, romanske besede se nanašajo na *vicus*, grške *oikos*, germanske *wich* (*Weichbild*), t. j. slovenska *vas*. Slovenska beseda pomeni skupnost. Pleteršnik tolmači besedo soseska kot *Nachbarschaft*, *Dorfgemeinde*, pa tudi posvetovanje vaščanov; *soseščan*, *Gemeindemitglied*, *soseščina*, *sosestvo*, *Nachbarschaft*. Poleg tega razlaga besedo sosednja kot zbor vaščanov. V dolenjskem narečju so rabili besedo soseska v gospodarskem pomenu za vsa sela in vasi, ki so zemljepisno in gospodarsko spadala skupaj. Dobro so ločili soseske in srenje kot dele občine. Srenja je največja osrednja vas, župani so navadno iz srenje, tako da ima srenja neko premoč nad ostalimi vasm. V poznejšem razvoju so soseske dobile tudi vsaka svojega župana. Le na Beneškem se je soseska ohranila kot temeljna celica samostojne uprave. Beneška Slovenija občin ni poznala, dokler

niso prinesli Francozi l. 1805. kantone in komune. Pojem občine je nastopil sploh med Slovenci že pozno. Soseska se je pri Beneških Slovencih skladala s kaplanijami, tako da je bila cerkvena uprava docela v skladu s sosesko. Vsaka soseska je imela svojega glavarja, župana, pozneje od Italijanov imenovanega sindaco. Od soseske so Beneški Slovenci strogo ločili pojem sosednja. Dočim je bila soseska zemljepisna in gospodarska skupina, je bila sosednja predstaviteljica soseske, zbor vseh gospodarjev soseske, ki so na svojih sestankih upravljali sosesko. To je posebno razvidno iz spisov, ki jih imamo iz furlanske nižine. Nikjer drugod med Romani ni namreč uprava soseske — vicinia tako izrazito izvedena kakor v Furlaniji. Posebno značilno je, da je prenehal pravi pomen soseske, posebno pa so odpadle sosednje brž, ko se je prebivalstvo pofurlanilo. Tako n. pr. so bile v sedanjih velikih soseskah Brazzano in Manzano še v XIII. stoletju slovenske soseske ter so zborovale sosednje. Ko so se te vasi pofurlanile, so polagoma izginili sledovi samouprave.

Eden najstarejših dokumentov o upravi v soseski imamo iz l. 1077. za občino Neme — Nimis. Z vso gotovostjo smemo sklepati, da so Neme bile še pozno v srednjem veku slovenske.

Ko je Italija l. 1866. prevzela iz rok Avstrije Furlanijo in Beneško Slovenijo, je skušala kar mogoče zatreti spomin na Avstrijo ter ukazala, da so vse listine iz avstrijske dobe, a žal tudi starejše, uničili. Zapisnike so prodajali kot makulaturu in z njimi je bilo uničeno važno gradivo za zgodovino beneške uprave. Ohranili pa so se vendar dokumentarčni dokazi v notarskih arhivih. V poznejših stoletjih so namreč o sklepih sosedenj v važnejših stvareh sestavili notarska pisma. Ali je šel notar na lice mesta ali pa so prišli odposlanci sosednje k njemu ter so napravili pred notarjem zapisnik o sklepih sosednje. Tako imamo vzorec takega notarskega zapisnika od 17. julija 1657. Javni notar Valentin Trevisan nam potrjuje izjavo zapriseženca občine o sklepu sosednje dobesedno: »Ko je bila zbrana soseska, pozvana od hiše do hiše, večina rodbinskih glavarjev, ki sestavljajo sosesko, je bilo po starem običaju dano znamenje z zvonom, se je v prisotnosti 31 občanov sklenilo z vsemi glasovi, naj pooblaščenec skupno z zapisnikarjem sklene pogodbo.«

Imamo po Beneški Sloveniji ohranjene tudi vnanje sledove delovanja sosedenj, pred cerkvijo kamenito klop in mizo pod lipo pred cerkvijo, kjer so se vršila zborovanja sosedenj. Italijani imenujejo tako kamenito mizo lastra, kar

pomeni kamenito ploščo, enako v slovenščini in furlanščini. Beseda je iz furlanščine prešla v laški književni jezik. V furlanskem dijalektu pomeni še vedno Steinplatte, kakor v slovenščini (polaštati, mit Steinplatte belegen). Po celem ozemlju Julijskih Alp in daleč tja do Švice sega beseda Lasta kot lastno ime za kamenite gore, katere so geološko zgrajene v debelih apnenskih skladih.

Da je bil običaj sklicevati sosednje ob kameniti mizi, nam kaže zapisnik od 10. julija 1710. »In Villa di Tarceta, alla lastra, luoco solito della vicinanza grande.« »V vasi Tarceta ob kameniti mizi, na navadnem kraju velike soseske.« Skoro v vseh zapisnikih o sosednjah se poudarja, da se je sosednja zbirala »loco solito«, t. j. na običajnem kraju in sklepala »more solito« po običaju in navadi.

Soseska je bila prva upravna celica, katero so sestavljali vsi gospodarji kraja, ki je gospodarsko enoten. Sosednje so pošiljale svoje zastopnike župane na zborovanje višje stopnje, tako zvane dvanajstije, in sicer je bilo 15 sosesk desnega brega Nadiže in 21 levega, združenih za skupno upravo ter so imele vsaka svoje zastopstvo v dvanajstiji. Sedež ene dvanajstije je bil v vasi Gor. Mjersa, druga pa pri Sv. Ivanu v Čelé ali v Landarju. Dvanajstije so sklepale o važnejših stvareh, ki so se tikale cele skupine sosesk. Ko pa dvanajstije niso bile edine, se je spor rešil na skupnem zborovanju obeh dvanajstij v središču Nadiških Slovencev pri Šempetru na planoti nad Nadižo pri cerkvi Sv. Krna — San Quirino. Lahko torej rečemo, da so Beneški Slovenci imeli polno avtonomno upravo: v prvi instanci v sosednjah, v drugi v dvanajstijah in v tretji instanci skupne veče, t. j. pravi pravcati parlament. Veče pl. t. pomeni v zapadni slovenščini zbor sosedov, ki se posvetuje in odloča o skupnih stvareh. Smo večáli, zborovali in sklepali. Na Tolminskem rabijo tudi glagol uvéčiti, festsetzen, »ne drži tega, kar smo uvečili« (v družbi). Pleteršnik ima za večé pomen Rechtsstreit ter iz koroškega večá Steuer, Giebigkeit, torej davek, sklenjen na sosednji. Ruski вече beratende Volksversammlung. Istega debela je tudi beseda od-vet-nik. Dvanajstije in osrednje veče pri Sv. Quirinu so reševale ne le vsa upravna vprašanja, ampak so bile tudi sodišča višje instance. Kakor že gori navedeno, imamo iz l. 1401. dokaz, da je dvanajstija v Landru sodila o uboju, ko je izrekla oprostilno sodbo.

Ako bi ne bila nova Italija uničila toliko pisanih sledov avtonomne uprave Beneške Slovenije, bi dobili v spisih dvanajstij in sosedenj tudi vsebino politične in sodne uprave. Iz ostankov zapisnikov, ki jih imamo, vemo le, da so so-

sednje, dvanajstije in osrednje večje sklepane o vseh skupnih stvareh glede cest, cerkev, deželnega davka in obrambe domovine, poleg tega pa so izvrševale tudi posle sodišča. Iz ohranjenih zapisnikov sledi, da so sosednje vršile različne posle v javni upravi. Tako sledi iz zapisnika od 13. septembra 1613., da se je vsem sovaščanom pri Šempetru naložilo, da mora vsakdo prispevati za vojaštvo proti sovražnikom. Bila je takrat namreč tako zvana gradiščanska vojska. Po zapisniku od 20. januarja 1649. so sklenili vzdrževati pot iz vasi Sargenta (Studenc) v Šempeter. Po zapisniku od 12. septembra 1656. so prepovedali nabirati kostanje po soseskinih zemljiščih. Po zapisniku 1. decembra 1776. so prepovedali nekemu Jakobu Subcu prebivati v vasi Šempeter. Po zapisniku od 10. marca 1796. je 18 soseščanov v Kravoretu zbralo štiri stare može, da pod prisego postavijo meje. Dne 10. junija 1772. je sosednja v Ažli sklenila, da se ne smejo uvajati novosti glede pravn, ki se vrše pred sodniki v Landarju in Mjersi. Po zapisniku od 10. aprila 1710. dvanajstije landarske so ob kameniti mizi na običajnem mestu izbrali zapisnikarja. Dne 4. junija 1674. pa je izbrala dvanajstija v Mjersi namesto nekega Lenarda Papeža za novega župana Valentina Tomažetiča iz Kozice. Glasom zapisnika od 9. decembra 1791. so zbrani gospodarji sosesk v Landarju volili dvanajst sodnikov za bodoče leto. Sodniki dvanajstije v Mjersi pa so imeli po sklepu sosednj pravico, da sami imenujejo svoje naslednike za nastopno leto.

Glasom zapisnika večje pri Sv. Kvirinu od 26. avgusta 1725. je določeno pobiranje takse na vino ter izročena hramba blagajnice na tri ključke uradu večje.

Veče od 12. novembra 1797. pa so izvolile dva odposlanca skupnih dvanajstij, ki naj bi pred prestolom njega veličanstva zaprosili za potrditev starih svoboščin.

Beneška republika je polno avtonomijo Nadižkih Slovencev vedno priznavala. Že z odlokom od 15. novembra 1450 je beneški dože Slovence oprostil dajatev za brodovje. Enako z odlokom od 26. septembra 1492: »nos illos exemptos conservari volumus et mandavimus ab omnibus et gravadinibus et in hoc proposito magis atque magis perseveramus.« S sklepom od 17. maja 1532 je Svet Deseterih v Benetkah sporočil zastopniku republike v Čedadu: »di non permettere che gli uomini della Villa di Landro vengano astretti ad alcuna Fazione contro la forma dei loro privilegi«, t. j. ne dovoljuje, da bi gospodarje landarske vasi silili h kaki dajatvi, ki bi nasprotovala njih svoboščinam. Z odlokom od 30. septembra 1622 pa je Proveditor v Če-

dadu po nalogu Senata dvanajstijam v Landaru in Mjersi izrečno priznaval oprostitev od daca.

Z odlokom od 12. oktobra 1558 je Beneški Senat zopet ponovil, »da vzdržuje soseske Nadiške doline nepovredene in nedotaknjene v svoboščinah in izjemah, posebno onih iz odloka 26. septembra 1492.«

Z odlokom od 11. aprila 1663 je beneški dože zopet ponovil, »da se ljudstvo iz Landra izreka za svobodno, nedotaknjeno in prosto vsakega kakršnegakoli bremena. Poleg tega so doževi odloki priznavali izrečno teritorialno samostojnost in neodvisnost Slovenije od ostale Furlanije. Tako je dože z odlokom od 12. oktobra 1658 izrekel, da so prebivalci Nadiške doline ločeni: ne le od Čedadске krajine, ampak od cele furlanske dežele. »Non solo da territorio stesso di Cividale ma dalla patria ancora.« Omenjam, da pomenja izraz »patria« furlansko deželo. Z odlokom beneškega Senata od 2. aprila 1788 se naravnost imenuje Beneška Slovenija: »come una nazione diversa e separata dal Friuli« — da je Slovenija različen in ločen narod od Furlanov. Po navedenih odlokih benečanskega senata in dožev je tvorila torej Beneška Slovenija državo zase. Prevzela je le zavarovanje severne meje Beneške republike, t. j. petero prelazov: Podbonesec, Livek, Klinac, Klobučarji in Jajnik, katere so čuvali slovenski možje. Beneška Slovenija je v to svrho vzdrževala 200 mož, za to pa je po drugi strani bila popolnoma prosta vojaške dolžnosti. Le ob vojni so tudi slovenske soseske prostovoljno prispevale za skupne stroške. Za vzdrževanje lastne vojaške čete je imela Beneška Slovenija pravico pobirati posebne takse ter jih je navadno nabirala v obliki mitnine in carine, največ na vino.

Beneška Slovenija je ob skupni upravi tudi imela svoj kulturni center pri Sv. Quirinu poleg Šempetra. Vsako leto ob skupščini so priredile združene soseske nabožne predstave, t. j. trpljenje Kristovo ter je za prireditev prispevala vsa Beneška Slovenija.

Slovenske soseske so svoje svoboščine tudi vedno branile. Tako imamo zapisnik od 20. julija 1658, iz katerega je razvidno, da sta zastopnika sosesk iz Landra in Mjerse v imenu vseh slovenskih sosesk protestirala proti ukazu iz Čedada, da morajo vsi slovenski gospodarji navesti svoje ime. »Izjavljata sicer, da se Beneške soseske nočejo upirati upravičenim dajatvam, vendar protestirata s pridržkom, da s tem nikakor ne odstopajo od svojih svoboščin, ki so

se vedno priznavale.« Ko so iz Vidma zahtevali da bi slovenske soseske sodelovale na tlaki za cesto, ki vede iz Čedadada na Hlumin-Gemona, so slovenske občine naravnost revoltirale. Slovenski možje so se bodrili na dejanski upor pod geslom »vse vkup« tako, da so v Vidmu odstopili od svoje zahteve. Beneški Slovenci pa so vzdrževali glavno cesto, ki je iz Čedadada vodila po Nadižki dolini v Soško in na Predel.

Iz številnih zapisnikov sledi, da so imeli Beneški Slovenci na svojih sosednjah in dvanajstijah precej zaokrožen postopek pri sodnih sporih. Da je bil postopek pristno slovenski, kaže beseda pravda. V zapisnikih, ki so pisani laški, rabi se za spore strank vedno le beseda »prauda« in je mišljen pri tem spor sam ter postopanje pred sodiščem ob enem. Beseda 'pravda' bila je za Furlane neprevedljiva, razumeli so pod njo nekaj pristno slovenskega.

Soseske so pa tudi vedno čuvale svojo sodno pristojnost. Iz zapisnika 17. julija 1607 Videmskih predmestij, sosesk, sledi sklep, da se nikdo, ki trpi škodo na travnikih ali njivah, ne sme obrniti drugam, kakor na lastne sodnike. Zanimiv je odlok čedadске jurisdikcije od 22. septembra 1502, ki priznava izključno sodstvo dvanajstiji v Landru tudi za primer zločina umora:

»In Christi Nomine Amen. Anno à Nativitate eiusdem Domini 1502. Indictione quinta die vero vigesima secunda mensis Septembris.

Coram Clarissimo equite D.no Paolo Trevisano pro illmo Duc. Dom. Venetiarum Lucumentente dignissimo; In Civitate Austria.... et eximius Doctor D.nus Bartolomeus de Nordijs, et Sr. Alovsius de Cotis, nomine hominum.... et exposuerunt qualiter Sa. Ma. scripsit litteras D.no Gastaldioni Civitatis Austriae tenoris infrascripti, sub die.... quibus sibi imponit quod debeat remittere certum Casum homicidii secuti in Contrada de Antro ad spectabilem Communitatem Civitatis predictae; quia non est conveniens, quod illi de Contratta predicta sint Iudices, cum sint de attinentibus illorum, qui commiserunt homicidia; et ut in eis Instantes dictas litteras resecari debere tamquam indebite impetratas tacita veritate et expresso mendatio; et successive declarari ipsos posse, ac debere, continuando eorum possessionem Sententiare, ac iudicare in dicto casu ac alijs similibus, Ipsis Litteris non obstantibus.

Nam homines Contrate predictae semper fuerunt ab antiquissimis temporibus citra, et à tanto tempore quod non est hominum memoria in contrarium, et sunt in pacifica possessione iudicandi et sententiandi in quibuscumque casibus homicidiorum sequtorum in dicta Contratta in prima instantia, reservata appellatione ad ipsam Sp. Communitatem; nec D.nus Gastaldio habet remittere casum predictum ad praefatam Com-

munitatem, quia Communitas ipsa nullum patitur interesse in prima instantia, cum gravato est Locus Appellationis.

Quibus auditis praefatus Magn.cus D.nus Locumtenens, visis ipsis litteris et habita fide a circumstantibus, quod dictae Contratae habent facultatem iudicandi in prima instantia etiam in causis homicidiorum secutorum in dicta Contratta, resservata Appellatione ad ipsam Communitatem. Litteras predictas revocavit, et declaravit ipsos homines dictae Contratte, posse, ac debere Judicare, ac Sententiare in casu de quo in ipsis et alijs similibus sicut hactenus facere consueverunt, reservata tamen Appellatione ad Ipsam Sp. Comunitatem.

Praesentibus Venerab. D.no Christophoro de Valvasono, D.no Petro Sallono Canonicis, Civitaten et spectabili doctore D.no Franc.co Conti, et alijs pluribus &.

Pač pa so sosednje same odlagale sodstvo tedaj, če so bili udeleženci vidnejše stranke ali nedomačini. Tako je sosednja v Šempetru po zapisniku od 8. marca 1682 odklonila prošnjo neke Julije Costaperaria za določitev dolžnega deleža. Enako je župan iz Romca glasom zapisnika od 8. oktobra 1666 vložil ovadbo pred jurisdicentom, »da bi razbremenil sebe in sosednjo.«

Kakor v civilnem postopku beseda pravda, tako v kazenskem laški zapisnikarji ne umejo prevesti besede klada, t. j. lesena skoba iz desk, v katere so vklepali obsojence.

Postopanje pri sodnih sporih je bilo nastopno. Na znamenje z zvonom po sv. maši se je zbrala sosednja ob kameniti mizi pod lipo pred cerkvijo. Sosednja je sklepala najprej o skupnih javnih stvareh. Nato pa je smel vsak sosesčan stopiti pred sosednjo ter iznesti svojo prošnjo, pritožbo ali spor. Na tožbo so zaslišali toženca. Ako za ta primer niso bili sodnikom znani domači običaji, so poklicali in izprašali stare može iz soseske ter ustanovili dotični običaj. Sosednje so si torej postavljale svoje pravo same. Občinski možje so sodili po lastnem prepričanju in lastni vesti, vendar vedno strogo na podlagi običajev. V zapisnikih se vedno in vedno ponavlja fraza: »da so možje sodili po starem načinu in običaju.«

V sosednjah so glasovali ali na rovaš, t. j. zarezno v palico ali pa s kroglicami, kakor kaže zapisnik od 17. marca 1614. Za primer potrebe ogleda je šla ali cela sosednja na lice mesta, kakor kaže zapisnik od 12. julija 1656 ali pa je sosednja volila iz svoje srede razsodnike n. pr. po zapisniku od 23. maja 1671 sta bila izvoljena od sosednje v Grmekih Štefan Marinič in Simon Zdvalič, da razsodita stvar med nekim Čukom in Bukovcem radi posesti gozda.

Za izvršbo je imenovala sosednja zaupnike ali pa je pri močnejših sosednjah imela nastavljence. Glej odlok čedadskega providitorja od 17. oktobra 1602, ki je za izvršbo na podlagi odločbe dvanajstije v Landru odklonil lastno pristojnost ter izvršbo odstopil dvanajstiji nazaj.

Za primer, da bi se obvezanec uprl, je bila dolžna pomagati zaupnikom sosednje cela soseska. Taki primeri so bili pa silno redki. Dokumentarično niso bili izkazani.

Cele pravde so nam pismeno ohranjene le iz zadnjih stoletij, ko je že prodiralo rimsko pravo pod vplivom odvetnikov, ki so se vdeleževali razprav nele pred dvanajstijami v Landru in Mjersi, ampak tudi pred večjimi sosednjami. V teh zapisnikih je ohranjeno le še staro ogrodje pravde in ugotovljena avtonomija sodnikov. Mogočne plemiške družine, samostani in cerkve so si znale sčasoma pridobiti nad sosednjami jurisdikcijo. Vse pofurlanjene soseske v nižini so zapadle polagoma jurisdikciji plemičev, pa tudi soseske v Reziji jurisdikciji v Mužcu in Trski Slovenci. Tudi v soseskah dvanajstij v Landru in Mjersi so se zartnili plemiški jurisdicenti, vendar niso prevzeli ne uprave ne sodstva, marveč so sosednje svobodno sklepale v njih pristojnosti po domačem običaju in lastnem prepričanju. Jurisdicenti so si znali pridobiti tudi zaprisežene zaupnike ter imenovanje županov, posebno velikih županov, enega za Landar enega za Mjerso.

Slovensko ljudstvo se je privadilo v stoletjih na lastno upravo in sodstvo, vsled tega je tudi naravno, da so se meščani obilo posluževali domačih ustanov. Naravno pa je tudi, da so se tega okoristili odvetniki iz mest. Omeniti mi je tu še starodavno institucijo med Beneškimi Slovenci in tudi sosednjimi goriškimi »besednikov«. Še za časa, ko sem bil sodnik v Tolminu in Gorici od l. 1890 do 1897 so prihajali iz gor s strankami domači večji možje, katere so imenovali besednike. Bili so na glasu poznavalcev pravnih običajev doma in pri sodišču ter so spremljali posebno nepismene vaščane. Nekateri sodniki so besednike podili kot zakotne pisarje. Spoznal sem pa, da so bili besedniki večinoma vaški razumniki in poštenjaki, s katerimi sem pravde mnogo hitreje razumel in rešil kakor s strankami samimi. Žal, da si nisem beležil pravnih nazorov teh mož, dobil bi marsikatero kleno zrno iz pravnih nazorov preprostega ljudstva.

Naravno je torej, da se je slovensko ljudstvo v Beneški Sloveniji rado in pogosto pravedalo. Slovenci so bili vedno za odvetnike v Čedadu, Tarčentu, Huminu in Vidmu

zlati rudnik. Odvetniki so pri tem zanesli pred ljudska sodišča sodni postopek rednih sodišč iz mesta. Podobo takega pravdanja nam podaja zapisnik dvanajstije iz Bijače pri Landarju:

»L. D. M. 4 giugno 1772.

In Villa di Biacis, al Luogo solito. Avanti il Nob. et Ecc. te Sig. De Stefano Tomasetti Soprintendente

Filippo Raccaro q. m Tommaso Dec. no Grande

Marino Battistigh q. m Tommaso Dec.no Grande

Antonio Blanchin q. m Zuanne

Luca q. m altro Luca Spagnut

• Giuseppe Gubana q. m Leonardo

Luca Plata q. m. Tomaso

Urbano Cernoja q. m Zuanne

Pietro Loviszach q. m. Pietro

Stefano Dorbolò q. m Filippo

Stefano Dorbolò q. m Paolo

Stefano q. m Gregorio Muttino

Michiel Jerset q. m Giorgio

..... di Montemagge

Michiele Vinturin q. m Leonardo di Azzida

Per Marino e Tommaso fratelli Cencigh, con Filippo e Zuanne p. pri fratelli Cencigh citanti in scrittura per questa »Praud« detti Marino e Tommaso coll' Avvoc.to presentarono effettivamente estesa tenoris in stando in tutto come in quella e nelle spese.

Presente d.o Filippo facendo per nome anco di Zuanne proprio fratello e protestata amplamente l' estesa ex adverso prodotta instò che con la reggiezione della medesima resti confermata la sentenza a proprio favore seguita alla »lastra« di Tarcetta del di 24 aprile p. p. e terminato bene judicatum, et male ex adverso appellatum pronti a bonificar quello e quanto a buon conto hanno de mobili ricevuto sic salvis et in expensis et velle audivi.

Finalmente gli o.ndi Giudici, ascoltate le ragioni delle suddette parti mediante li loro avvocati, e fattesi leggere le sudette estese, ed altre carte, Christi nomine prius invocato, a questo hano interloquendo dichiarato, che una parte, e l' altra debbano presentare in quest' Off.o li rispettivi Processi affine riservandosi poi per la prima altra »Praud« di giudicare in merito prout sic.«

Na čelu zapisnika se poudarja, da se vrši razprava na običajnem mestu ter v pričò plemenitega gospoda Štefana Tomazetti kot zastopnika jurisdiccenta, velikega župana za landarski okraj Filipa Rakarja in velikega zapriseženca Marin Batističa. Slede na to imena dvanajsterih sodnikov, na kar so navedene stranke in pravda. Iz nadaljnjega za-

pisnika sledi, da so stranke zastopali odvetniki, da je šlo za pritožbo proti sodbi v I. stopnji sosednje v Tarčeti ter so razpravljali na podlagi pismene pritožbe in odgovorov. Glede postopka se vidi takoj, da so se spisi slagali na način kakor pri rednih sodiščih v Čedadu in Vidmu. Iz spisov pravde je torej razvidno, da je bil postopek skoraj pismen in enak rednemu postopku in da so gotovo že uvajali rimsko pravo. Načelna razlika postopanja pred rednimi sodišči in dvanajstijami je bila avtonomnost sodnikov. Dvanajstija sama odloča, katere običaje uporabi. V tem primeru končno sama razsodi, da mora dvanajstija revidirati navod na licu mesta I. stopnje še enkrat s sodelovanjem vseh dvanajstnikov.

Avtonomijo Beneških Slovencev so odpravili Francozi, ko so leta 1805. premagali Avstrijo in ji odvzeli Beneško, ki ji je bila pripadala po miru Campoformio l. 1799. Z odlokom 11. julija 1806 so odposlali nekega Giovanni Battisto Cudicio z nalogom: »dopošljemo vas, da odpravite in razpustite takoj vse soseske navedenih krajev in da takoj ustanovite občinske svete po individualnih seznamih, ki so priloženi.« Vendar so Francozi imeli toliko ozira, da so smatrali Beneško Slovenijo skoraj kakor kanton zase in so bili vladni delegat, policijski komisar, mirovni sodnik in sploh vsi predstavitelji uprave Slovenci, n. pr. Kukovac, Koren, Podreka i. dr.

Beneška je po dunajskem miru zopet pripadla Avstriji. Z odlokom od 4. aprila 1816 je Avstrija končno zatrla vseh 36 svobodnih sosesk Beneške Slovenije ter je stvorila iz slovenskega prebivalstva okraj, imenovan San Pietro degli Slavi. Vsako zborovanje sosedenj je vlada preprečila. Še dolgo pa so se shajali občinski možje na posvetovanje ter so reševali domače stvari sporazumno. To svobodno stremljenje je segalo tudi preko tedanje Beneške meje v takozvani Kobarški Kot, to so zlasti občine Breginj, Sedlo in Kred nad Kobaridom.

Posebno je med njimi ostala živa zavest ljudskih več, t. j. javnega posvetovanja v skupnih stvareh.

Vse te institucije Beneške Slovenije dosedaj niso znanstveno ugotovljene in predelane. Prof. dr. Rutar nam je sicer na kratko opisal delovanje sosedenj in dvanajstij v knjigi »Slovenska zemlja«, ki jo je izdala »Slovenska Matica« l. 1890, sam pa se ni pečal s sistematičnim preiskovanjem juridičnih institucij Beneških Slovencev. Največ se je in na sploh skliceval na knjigo advokata dr. Andreja Podreka, ki je l. 1887 pisal »Slavia Italiana, instituti ammi-

nistrativi e giudiziari.« Podrekovo delo je italijanska vlada gledala jako neprijazno ter so delo kolikortoliko zamolčali. Žal, da se tudi od slovenske strani ni nihče s tem pečal ter je zgodovina Beneške Slovenije na sploh, posebno pa tudi zgodovina pravnih institucij ostala nepreiskana.

Utegnilo bi se seveda trditi, da so te institucije tujega izvora, da so prinesene iz germanskega sveta, ali longobardskega ali frankovskega. To vprašanje ni rešeno. Proti germanski premoči je v znanstvu težko uspevati brez temeljitih razprav in samostojnega mišljenja. Kar pri obdelovanju pravnih institucij moti, je posebno vprašanje stare zgodovine Slovenov in njih naseljenja. Vsa zgodovinsko-kulturna vprašanja Slovenov rešujejo se sedaj na podlagi domneve, da so zapadni Slovenci prišli v kraje, kjer sedaj bivajo, ob koncu VI. ali ob začetku VII. stoletja. Zgodovinskega dokaza za to do sedaj še ni ter se zgodovinarji sklicujejo na filologe, ki bi naj baje imeli formulo za rešitev. A tudi dotični filološki dokazi so več kot hipotetični in kolikor se jaz sam zavedam, so vsi dosedanji zgodovinski in filološki dokazi nedostatni in znanstveno nevzdržni. Smatram jih večinoma in celo za površne. To pa je končno predmet, ki bi zahteval obširno samostojno razpravo. Trdil bi le, da imamo v zgodovini Beneške Slovenije in Furlanije po kroniki Pavla Diakona skoraj bi rekel eksakten dokaz, da so Slovenci v Beneški Sloveniji in Furlaniji morali biti prastanovalci dežele. Beneški Slovenci so stanovali kot mirni poljedelci po solčni Furlaniji ter v Predalpah že do prihoda Longobardov. V poznejših stoletjih so se deloma umaknili iz ravnine v gore. Dočim so bojevita krdela in čete za takozvano dobo preseljevanja narodov podjarmila Slovence v Srednji Evropi, so Beneški Slovenci pod zaščito patriarhata in Beneške republike še dolgo živeli svojo praprosto in vendar že visoko razvito civilizacijo, dokler tudi njih ni poplavela splošna evropska kultura.

Književna poročila.

Dr. Ogris Albin, Trgovinska politika. Ljubljana. Samozaložba, 1932, str. 337, Din 80.—

Dočim je bila — iz znanih vzrokov — narodnoekonomska veda v predvojnih časih pri narodu, ki tvori danes našo državo, le malo obdelano polje (največ še pri Srbih, najmanj pri Slovencih), so se zadevne razmere z ustanovitvijo samostojne države mahoma izpremenile. Lastno gospodarsko življenje, posebno pa vedno huje naraščajoča kriza, je prisililo tudi pri nas — kakor po vsem svetu — teoretike in praktike, konzū-